

Atıf / Citation

AKBAŞ, A. (2024). "XIX. Yüzyılın Sonu - XX. Yüzyılın Başında Rusya'nın Orta Asya Seferleri: Türkistan Halkları ve Kültürleri". *Gazi Türkiyat*, 34: 171-190.

Geliş / Submitted 08.09.2023

Kabul / Accepted 27.03.2024

DOI 10.34189/gtd.34.010

## XIX. YÜZYILIN SONU - XX. YÜZYILIN BAŞINDA RUSYA'NIN ORTA ASYA SEFERLERİ: TÜRKİSTAN HALKLARI VE KÜLTÜRLERİ

*Russian Expeditions to Central Asia at the Turn of the 20th Century: Turkistan Peoples and Cultures*

Arif AKBAŞ\*

### Öz

Bu makalede "Institut Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk (IV RAN)" yani Rusya Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü hocalarından Irina Fedorovna Popova'nın editörlüğünde hazırlanan; "XIX. Yüzyılın Sonu - XX. Yüzyılın Başında Rusya'nın Orta Asya'ya Seferleri/ Makale koleksiyonu" isimli derleme çalışması değerlendirilecektir. Rusya Bilimler Akademisi'nin Asya Şubesi diğer şark ülkelerinin kapsamlı incelenmesi dışında Türkiyat çalışmaları alanında da faaliyet gösteren bir araştırma enstitüsüdür. Dünyadaki "Doğu-Batı" araştırmalarında çok çeşitli araştırma alanlarını kapsayan, küresel ölçekte lider bir bilim merkezidir. XVII. yüzyılın sonunda Doğu'nun komşu ülkelerinin dillerini ve geleneklerini bilme ihtiyacı, Rusya ile Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiler alanında doğrudan çalışanların eğitimi için maddi bir temel ihtiyacı doğurmuştur. St. Petersburg Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi bu ihtiyacı karşılamak için kurulmuştur. Bunun yanında Doğu ülkelerinden toplanan materyalleri ve el yazmalarını korumak için aynı yapının bir devamı olarak İmparatorluk "Asya Müzesi" açılmıştır. Şarkiyat Çalışmaları Enstitüsü'nü ilk kuran âlim Alman asıllı Christian Danilovich Fren'dir. Enstitünün son direktörü Şarkiyatçı ve Türkolog I. P. Popova'dır. Hazırlanan bu yeni makale koleksiyonunda Rus araştırmacılar tarafından Orta Asya'nın gelişim tarihini kapsayan makalelerin yanı sıra XIX. yüzyılın sonları - XX. yüzyılın başlarındaki keşif gezilerinin getirdiği arkeolojik, el yazması ve etnografik koleksiyonların çalışma aşamaları yer almaktadır. Yayını yapılan bu makaleler; Weberci yorumlayıcı yaklaşımla-yöntemle [verstehende] analiz edilmeye çalışılacaktır. Kitap, Orta Asya'nın doğu dillerindeki benzersiz el yazmalarının saklandığı ve incelendiği Rusya Bilimler Akademisi'nin Doğu El Yazmaları Enstitüsü'nün (eski adıyla Asya Müzesi) 190. yıldönümüne ithaf edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Rusya, Türkistan, Orta Asya ve Sömürgecilik, Doğu-Batı.

\* Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı/ Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı Doktora öğrencisi, İstanbul/TÜRKİYE. arifakbas@marun.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8480-4350

**Abstract**

The meaning of dynamic modality provided by the verb *u-* in Orkhon Turkic (language) has also been expressed with the verbs *bol-*, *bil-* and *al-* in the process that has continued until modern dialects. These verbs have continued in contemporary dialects, but different verbs with the same meaning and function also began to be used in Uzbek, Khakas and Chuvash Turkic. In Sakha Turkic, this differentiation has reached its peak. As a result of the analysis carried out in this study, a total of three verbs (*sataa-*, *kaay-*, *tabılm-*) and two adjectives (*söp* and *kaaxtaax*) were identified. Each of them contains one/several of the meanings of "potency/power, possibility, opportunity/possible and permission/prohibition" expressed by the dynamic modality, and there are differences in the way they are used as a structure. The verbs *sataa-* and *kaay-* come before the main verb and take the adverb suffix. This situation draws attention in terms of the fact that it differs from the usual compound verb usage. Another remarkable point is that while verbs are mostly used for negative meanings, adjectives are used to express positive meanings. In addition, the use of adjectives in the formation of a dynamic modality structure stands out as a characteristic feature of Sakha Turkic. Since there are no headings under the dynamic modality category in the grammar books of Sakha Turkic, the elements expressing dynamic modality in this study have been determined based on various grammar books, dictionaries, literary works, and data from previous studies we conducted. Identified verbs and adjectives were discussed separately and their meanings in the scanned works were determined, and sample sentences were provided for each of them. These verbs and adjectives have been classified grammatically in accordance with which suffixes they have with the verb before or after them. The findings were evaluated in the conclusion part.

**Keywords:** Russia, Turkestan, Central Asia and Colonialism, East-West.

**GİRİŞ**

Orta Asya'nın Rus İmparatorluğu tarafından fethi, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmişti (İşyar 2008: 87). Rus Türkistan'ı ve daha sonra Sovyet Orta Asya'sı hâline gelen topraklar şimdi kuzeyde Kazakistan, merkezde Özbekistan, doğuda Kırgızistan, güneydoğuda Tacikistan ve güneybatıda Türkmenistan arasında bölünmüştür. Bölgeye Türkistan deniyordu çünkü sakinlerinin çoğu, İran dili konuşan Tacikistan hariç, Türk dillerini/ lehçelerini konuşuyordu. On sekizinci yüzyılda Rus İmparatorluğu, Kazak Bozkırları üzerinde artan bir kontrol kazandı (Çapraz 2011: 51). Orta Asya'nın Rus fethi birkaç on yıl içinde gerçekleşti. 1839'da Rusya, Aral Denizi'nin güneyindeki Hiva Hanlığı'nı fethetmeyi başaramadı (Karazeybek 2022: 385). 1847-53'te Ruslar, Aral Denizi'nin kuzey tarafından doğuya doğru Sır Derya nehrine doğru bir dizi kale inşa ettiler. 1847-64'te doğu Kazak Bozkırını geçtiler ve Kırgızistan'ın kuzey sınırı boyunca yine aynı şekilde kaleler inşa ettiler. 1864-68'de Kırgızistan'dan güneye taşındılar, Taşkent ve Semerkant'ı ele geçirdiler ve Hokand ve Buhara Hanlıklarına hâkim oldular (Malikov 2014: 180-182). O günlerde Rus toprakları Moskova'dan güney noktası Sibiry'a'nın 1.600 km güneyine ve Volga Nehri üzerindeki tedarik üslerinin 1.920 km. güneydoğusunda olan bir üçgen şeklindeydi. Bir sonraki adım, Hazar Denizi'ni geçerek bu üçgeni dikdörtgene çevirmektir. 1873'te Ruslar Hiva'yı fethetti ve 1881'de batı Türkmenistan'ı da ele geçirdiler. 1884'te Merv vahasını ve doğu Türkmenistan'ı ele geçirdiler. 1885'te güneye ve doğuya doğru genişleme neredeyse Afganistan sınırlarına dayanmıştı. Büyük Oyun çevresinde Rusların bu yayılma ve sömürgeleştirme siyaseti yine başka emperyalist bir toplum olan İngilizler

tarafından engellenmişti. 1893-95'te Ruslar güneydoğudaki en uç nokta olan yüksek Pamir Dağları'nı işgal ettiler (Johnson 2006: 7-9).

Kronolojik açıdan Türkistan'ın Ruslar tarafından işgali yaklaşık olarak bir asır sürmüştür. Türkistan'ın işgaline dair erken temaslar ile XVI. asrın ortalarında 1552'de Kazan ele geçirilmiştir (Şimşek 2016: 243). Bu sömürgeleştirme olayları içinde özellikle: 1713-1716, 1719: Congar Hanlığı'na başarısız seferleri, 1713-1716, 1719: Congar Hanlığı alt bölümüne başarısız seferler, 1713-1716 Seferi, 1719 Seferi, 1717: Hiva'ya başarısız saldırı, 1731-1873: Kazak Bozkırlarının kontrolünü ele geçirme, 1731-1873 Geçiş: Kazak Bozkır alt bölümünün kontrolünü ele geçirme, 1819: Hiva'ya sefer, 1839: Hiva'ya başarısız saldırı, 1847-1853: Sır Derya hattının kurulması, 1847-1864: Türkistan'ın Doğu tarafına ilerleyiş, 1864-1868: Hokand ve Buhara hanlıklarının boyun eğdirilmesi, 1875-1876: Hokand Hanlığı'nın tasfiyesi, 1872 Hazar tarafı seferleri, 1873: Hiva'nın fethi, 1879-1885: Türkmenistan: Göbekli Tepe, Merv ve Panjeh ilerleyiş. 1872-1895: Doğu Dağları keşif gezileri vb. sayabiliriz (Abashin vd. 2008: 460-464) Rusya, Büyük Petro'nun 1717'deki başarısız Hiva seferinden bu yana Astrahan ve Orenburg'dan güneye bozkırlara doğru ilerliyor olsa da, Türkistan'ın Rus fethinin başlangıcı normalde 1865'e tarihlenir. O yıl Rus kuvvetleri General Mihail Çernyayev önderliğinde Taşkent şehrini ele geçirerek Türkistan Oblastı (Orenburg Genel Valiliği'nin bir parçası) topraklarını genişletmişlerdir (Brower 2012: 45).

Çernyayev merkezden gelen emirleri aşmıştı (o sırada emri altında sadece 3.000 asker vardı), ancak Saint Petersburg ilhaki her hâlükârda tanıdı. Bunu hızlı bir şekilde Khodzhent, Dzhizak ve Ura-Tyube'nin fethi izledi ve Semerkant ve çevresindeki bölgenin 1868'de Buhara Emirliği'nden Zeravşan Nehri üzerindeki ilhakiyla sonuçlandı ve Türkistan'ın Zeravş Özel Okrug'u oluşturuldu (Sanders 2015: 451). Rusların Taşkent'i fethine ilişkin bir anlatım Molla Halibey Membetov tarafından "Urus leshkerining Türkistandaki tarihî: 1262-1269 senelerde qilghan futuhlari" adlı eserde yazılmıştır (Allworth 1994: 400). 1867'de Türkistan, ilk Genel Valisi Konstantin Petroviç von Kaufman'ın yönetimi altında ayrı bir Genel Valilik yapıldı. Başkenti Taşkent'ti ve başlangıçta üç oblasttan oluşuyordu: Sır Darya, Semirechye Oblastı ve Zeravshan Okrug'u. Bunlara Amu Darya Tümenince (Rusça: отдел, otdel) 1873'te Hiva Hanlığı'ndan ilhak edilen ve 1876'da 1875'te bir ayaklanmadan sonra dağılan Hokand Hanlığı'nın kalan kısımlarından oluşan Fergana Oblastı da eklendi. 1894'te Transhazar Bölgesi 1881-1885'te askeri generaller Mihail Skobelev ve Mihail Annenkov tarafından fethedilmişti (Forbes 1986: 17-18).

Bölgenin yönetimi neredeyse tamamen askeri bir karaktere sahipti. Von Kaufman 1882'de öldü ve Fedor Karlovich Giers (veya Rusya Dışişleri Bakanı Nikolay Karlovich Giers'in kardeşi Girs) başkanlığındaki bir komite Krai'yi gezdi ve 1886'dan sonra uygulanmak üzere reform önerileri hazırladı. 1888'de Hazar Denizi kıyısındaki Uzun-Ada'da başlayan yeni Trans-Hazar demiryolu, 1877'de Semerkant'a ulaştı. Bununla birlikte, Türkistan; Kadı (Şeriat) Mahkemeleri ve yerel 'Aksakallara' (Yaşlılar veya

Muhtarlar) çok fazla güç veren 'yerli' bir yönetim de dâhil olmak üzere önceki İslami rejimlerden birçok ayırt edici özelliği koruyan yeni yönetimle izole bir sömürge karakolu olarak kaldı. Kültürel açıdan Türkistan Avrupa Rusya'sından oldukça farklıydı. 1908'de Kont Konstantin Konstantinoviç Pahlen, 1909-1910'da idari yolsuzluk ve verimsizliği belgeleyen anıtsal bir rapor hazırlayarak Türkistan'a dair başka bir reform komisyonuna liderlik etti. Tatarlar arasında ortaya çıkan *Ceditçilik* eğitim reformu hareketi, Rus yönetimi altındaki Orta Asya Müslümanları arasında hızla yayıldı. Ruslar okullarda anti-modern, geleneksel, eski muhafazakâr İslami eğitimi ve İslami ideolojiyi kasıtlı olarak ortadan kaldırmak için yeni Rus eğitim tarzı gimnazyumlar açtılar. Bu sistem Ruslar tarafından, halkların yabancı ideolojilere nüfuz etmesini, girmesini engelleyerek yönetimlerine karşı muhalefeti kasıtlı olarak engellemek ve yok etmek için uygulandı (Forbes 1986: 19-20).

Türkistan'ı yöneten sömürgeci valiler arasında; M. G. Chernyaev, Konstantin Petrovich von Kaufman, Dmitri İlyiç Romanovski, Aleksey Kuropatkin, Mikhail Romanovich Yerofeyev, Fedor Vladimiroviç Martson, Alexander Vasilyevich Samsonov, Vasiliy Ivanovich Pokotilo, Pavel Ivanovich Mischenko, Nikolai Ivanovich Grodekov, Yevgeny Osipovich Matsievsky, Dean Ivanovich Subotich, Vsevolod Victorovich Zaharov, Nikolay Nikolayevich Tevyashev, Nikolay Alexandrovich Ivanov, Sergei Mikhailovich Dukhovskoi, Alexander Borisovich Vrevsky, Nikolai Rozenbakh, Mikhail Chernyayev, Gerasim Alexeevich Kolpakovsky vs. vardır (Vasil'yev 2017: 75-81).

Persler tarafından Turan olarak bilinen Batı Türkistan, tarihsel olarak Soğd, "Ma wara'un-nahr" (Arap fatihleri tarafından) ve batılı gezginler tarafından Transoxiana olarak da bilinmektedir. Son iki isim, güneyden yaklaşıldığında Oğus Nehri'nin ötesindeki konumuna atıfta bulunarak, Türkistan'ın İran, Pers İmparatorlukları ve Emevi ve Abbasi Halifelikleri ile uzun süre devam eden ilişkisini vurgulamaktadır. Oğuz Türkleri (Türkmenler olarak da bilinir), Kırgızlar, Özbekler, Kazaklar, Hazarlar, Uygurlar ve Hazaralar, tarih ilerledikçe Avrasya'ya daha da yayılarak Türkiye gibi Türk uluslarını ve Rusya'daki Tataristan ve Ukrayna'daki Kırım gibi ulus altı bölgeleri oluşturan bölgenin Türk sakinlerinden bazılarıdır. Tacikler ve Ruslar, Türk olmayan büyük azınlıklar oluşturmaktadır. Batıda Afgan Türkistan'ı ve tarihi Rus Türkistan'ı ve Çin Türkistan'ı veya Doğu Türkistan'a bölünmüştür. Türkistan coğrafyasının hâkim/ başat medeniyeti ve irfanın aslı Türk kültürüdür.

Edward Said (1935-2003) 1978 tarihli ünlü Oryantalizm kitabında "Şark'ın neredeyse bir Avrupa icadı olduğunu" savundu ve Oryantalizmi "destekleyici kurumlar, kelime dağarcığı, bilim, imgeler, doktrinler ve hatta ideolojik bir söylem tarzı" olarak tanımlamıştı (Said 1978: 7-8). Kısaca Oryantalizm, Batı'nın Doğu'ya hükmetme, yeniden yapılandırma ve otorite sahibi olma tarzıdır. (Said 1978: 2-3) Rusya'nın hem Avrupa hem de Asya'da yer alması, kıtasal bağlılık konusunda neden bazı belirsizliklerin bulunduğunu açıklamaktadır. Batı, egzotikliği, doğu coğrafyası ve

genellikle baskıcı yönetimi nedeniyle Rusya'yı esasen Asyalı olarak görmektedir. Rusların kendileri de Vostok yani Doğu hakkındaki fikirlerinden emin değildirlere. Edward Said'in Oryantalizm hakkındaki fikirleri, Avrupa'nun Asya'ya yönelik tutumları hakkındaki son araştırmalarda etkili olmuştur. Bu durum kısmen Rusların Türkistan'a bakışları için de geçerlidir (Schimmelpenninck 2010: 1-11).

## RUSYA'NIN ORTA ASYA SEFERLERİ

Orta Asya'nın Rus İmparatorluğu tarafından fethi, Rusya İmparatorluğu'nun bu bölgeyi Rusya'ya ilhak etmek amacıyla Orta Asya'ya doğru genişlemesidir. Bu ise 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus ordusunun Orta Asya hanlıklarına ve kabilelerine karşı bir dizi askeri harekâtıydı. 1840'larda Kazakistan'ın nihai ilhakından ve "Büyük Oyun" kapsamında Kazak cüzlerinin tasfiyesinden sonra bölgede hâkimiyet kurmak için Büyük Britanya ile karşı karşıya gelen Rusya, Hokand ve Hiva hanlıklarının yanı sıra Buhara Emirliği'ne karşı bir dizi askeri harekâtın ardından onları da ilhak etti. Hokand Hanlığı tasfiye edildi, Hive Hanlığı ve Buhara Emirliği yenildi. Burada yaşayan halklar Rus İmparatorluğu'nun tebaası hâline getirildi. Ayrıca Türkmenistan, Pamirler ve diğer bölgeler de ilhak edildi. Bunun sonucunda Rusya'nın sınırları Afganistan'a ve Büyük Britanya'nın doğrudan etkisi olan bölgelere kadar genişledi. 1890'lı yıllara gelindiğinde ise Orta Asya'nın (Türkistan) ilhaki tamamlanmıştı.

Irina Fedorovna Popova, *Rossiyskiye ekspeditsii v Tsentral'nuyu Aziyu na rubezhe XIX-XX vekov* [19. ve 20. yüzyılların başında Rusya'nın Orta Asya'ya Seferleri] makalesinde; çok dilli ve dinli birçok halkın yaşadığı Orta Asya'nın geniş alanlarında Budizm'in özelliklerini araştırmıştır. Makalede ayrıca Müslüman ve Hıristiyan Doğu, göçebe yerleşik medeniyetler sistematik bir araştırma anlayışının nesnesi hâline gelmesi vurgulanmaktadır. 19. yüzyılın başından beri Rusya'da bu konu pek çok araştırmalara vesile olmuştur. Bölgeyi ziyaret eden tüccarların ve gezginlerin önceki anlatımları büyük ekonomik ve kültürel gelişmelere tanıklık etmiştir. Rusya ile Uzak Doğu arasındaki temas nedeniyle bölgenin önemli ve kapsamlı bir şekilde çalışılması gerekmektedir.

Orta Asya'nın uçsuz bucaksız toprakları/ stepleri geniş bir alana yayılmaktadır. Rus Türkistan'ı, çöller ve yarı çöller, yaylalar ile güney sınırındaki sıra dağlardan oluşur. Büyük Khingan Sıradağları ve doğudaki Tai Shan sırtı, [Tanrı Dağları] güneyde İndus ve Brahmaputra'nın üst kısımları, Doğu Kazakistan'ın dağ yamaçları, kuzeyde Altay, Sibiry'a da Batı ve Doğu Sayan bölgeleri eski adıyla Türkistan coğrafyası yahut ülkesidir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölge "Orta Asya" kavramı ile anılır olmuştur. Eski Türkistan hanlıklarının toprakları günümüzdeki Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan gibi ülkelerin bulunduğu Orta Asya'ya kadar uzanıyordu (Popova 2008: 11).

Avrupa tarihi geleneğinde Türkistan için çeşitli isimler kullanılmıştır. Tüm bölgeye ve parçalarına bakınca eski Türkistan hayali bir kavram gibi kalmıştır. Merkez bölgesi Çince “Hi Yu” [Hun Yurdu] olarak adlandırılıyordu. Asya kaynaklarında, 18. ve 19. yüzyılın başlarındaki Rus ve Avrupa tarih yazımında “Küçük Buhara” olarak anılmıştır. Buhara Hanlığının bulunduğu Büyük Buhara’nın aksine merkez dışındaki topraklar Büyük İskender döneminden beri coğrafyacılarca pek fazla bilinmiyordu. [Bu bakış açısında Doğu-Batı kavramları da etkiliydi. Batılı uluslar çokça zamandır Doğuyu şarkılaştırıp-ötekileştiriyorlardı. Rusya doğulu bir devlet olmasına rağmen Türkistan’a bir Avrupalı gözüyle bakar gibi davranıyordu.] 18. ve 19. Yüzyıllarda Avrupa’da bu topraklar “Turkestan” veya “Tuk-istan” (Türklerin yaşadığı yer anlamında) anılmaya başlandı. Göçebe Türk boylarının yaşadığı Fergana ve Buhara’nın doğusundaki bu bölgenin adı Soğodca veya Fars dilinde adlandırıldığı şekliyle *Türkistan* idi. [Farsça; Torkestan] Daha sonra Türk boylarının işgali üzerine Hazar Denizi’nden Lop Nor’a kadar devasa bir bölge adı oldu. Türkistan o kadar geniş yeni bir referans geliştirdi ki Batılılar gibi bu alanları ayırt etmenin gerekli olduğu düşünüldü. Büyük Oyun sonucunda Türkistan ikiye bölündü Buhara veya *Rus Türkistan’ı* ve Doğu veya *Çin Türkistan’ı* kavramları literatüre kazandırıldı (Popova 2008: 11). Tarım Havzası’na Kaşgarya deniyordu; uçsuz bucaksız kuzeydeki Balkaş Gölü ile Tiyan Şan arasındaki bölge ise güneyde Yili vadisinde, Karatal, Bien, Aksu, Lepsa, Baskan ve Sarkand, Semirechye (Rus, ‘Yedi Nehir Ülkesi’) olarak belirlenmişti. Eski Türkler sınırları kut ve töre bağlamında belirlemiştir (Ahmetbeyoğlu 2020: 29). Cengiz Han zamanında Doğu Türkistan’a da Moğolistan deniyordu. 14. yüzyıldan itibaren orada bulunan *Moğolistan Hanlığı* zayıflamış ve çökmek üzereydi. 16. yüzyılda Congarya’nın tarihi bölgesi, Kuzeyde Moğol Altay Dağları güneyde Tiyan Şan arasındaki topraklara bir Congar kabilesinin ismi olan “Oyrat Yurdu” deniyordu.

Popova’nın gayretleriyle hazırlanan “XIX. Yüzyılın Sonu - XX. Yüzyılın Başında Rusya’nın Orta Asya’ya Seferleri/ Makale koleksiyonu”da Orta Asya’yadaki Rus yayılmacılığını anlatan on beş tane çalışma vardır. Bunlar sırasıyla: L. Yu. Tugusheva “Orta Asya’ya geziler ve erken ortaçağ Türk yazılı anıtlarının keşfi”, S. G. Klyashtorny “Doğu Türkistan’dan runik yazılı eski Türk anıtları”, M. I. Vorobyova-Desyatovskaya “M. M. Berezovsky’den Kucha’ya Sefer (1905-1908)”, Yu. I. Elikhina “Devlet İnziva Yeri koleksiyonundaki Hotan’daki Budist anıtları”, V. A. Livshits “Asya Müzesi’ndeki Manichaica”, S. V. Dmitriev & L. F. Popova “Rus Etnografya Müzesi’ndeki S. M. Dudin’in Kaşgar koleksiyonu”, T. I. Yusupova & P. K. Kozlov “Moğol-Sıçuan Seferi (1907-1909) ve Khara-Khoto’nun keşfi”, E. I. Kychanov “Rusya Bilimler Akademisi Doğu El Yazmaları Enstitüsü’nün Tangut fonu ve çalışması”, I. F. Popova “İlk Rus Türkistan seferi S. F. Oldenburg (1909-1910)”, I. F. Popova “İkinci Rus Türkistan Seferi S. F. Oldenburg (1914-1915)”, Takata Tokyo “Orta Asya’daki Rus koleksiyonlarını inceleyen Japon araştırmacılar”, Imre Galambos “İngiltere’nin Orta Asya’daki Japon araştırmalarına katılımı A. O. Hobbs’un Üçüncü Otani Keşif Gezisindeki Rolü”, Susan Whitfield “Siyasi çatışma döneminde bilim adamlarının ilişkilerinde karşılıklı saygı”,

Rong Xin-jiang "19. yüzyılın sonu - 20. yüzyılın başındaki Rus seferleri ve Çinli yetkililer" makaleleridir. Eserin sonuna isim endeksiyle coğrafi adlar dizini de eklenmiştir (Popova 2008: 11-244).

Bugün Türkistan'ın coğrafi adları 'Doğu Türkistan' ve 'Batı Türkistan' diye ikiye ayrılmıştır. Qing Hanedanlığı döneminde Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Xinjiang-Uygur Özerk Bölgesi veya Çin'in Sincan Eyaleti tarafından işgal edilen toprakların eşanlamlı tanımları olarak kabul edilir. Doğu Türkistan 1844'te kurulmuştur. Çince "Xinjiang"; 'Yeni Hat' veya 'Yeni Sınır' demektir. 18. yüzyılın sonlarında Qing'den sonra bu bölgeye atıfta bulunulmuştur. Hanedan, gücünü Orta Doğu'nun doğusundaki topraklara yaymıştır. [Çin haritalarda iki kanadı açılmış bir kartala benzemektedir. Kartalın bir kanadını Uygur toprakları oluştururken diğer kanadını Moğolistan'dan işgal edilen topraklar oluşturmaktadır.] Başlangıçta bu yer adı "Asya" olarak Çin'in tüm yeni yerlerini ifade ediyordu. İmparator *Jia-qing* (1796-1820) döneminde Sincan adı yalnızca Çin İmparatorluğunun yeni ilhak ettiği kuzeybatı topraklarıyla sınırlıydı. O'nun saltanatına kadar bu istisnai bölgeler Çin sınırları içinde değildi. Avrupa ile Uzak Doğu arasındaki ticari ilişkiler en geç M.Ö. 1. yüzyılda, Roma döneminde kurulmuştur. Kaynaklar ipek kumaşların kullanımına ve ipek yoluna atıfta bulunmaktadır. Bu ticaret olayı Çin tarafından organize edilmişti fakat ticaretin yolu onların toprakları asla değildi. Ancak ilk temaslar dolaylıydı. M.S. 1. binyılda Çin malları (çoğunlukla ipek) İpek Yolu olarak bilinen güzergâhta taşındı. Bu ticarete Arap, Harezmi ve Soğdlu tüccarlar aracılık etti. [Güzergâhta yüzlerce kervansaray oluşturuldu.] Batı 7. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar Arap fetihleriyle bağlantılı olarak Orta ve Doğu Asya hakkında daha fazla bilgi edildi. El-İstakhri, İbn Haukal, el-Mukaddasi, İbn el-Fakih, İbn Hordadbeh, Kudame, İbn Rüste, el-Yaqubi, el-Mesudi, el-Biruni, Gardizi, Yaqut ve diğer yazarların Arapça ve Farsça tarihi ve coğrafya yazıları Orta Asya halklarının tarihi ve kültürü hakkında bilgiler içeriyordu (Popova 2008: 11).

12. yüzyılda İtalyan kıyı cumhuriyetlerinin yükselişi Avrupalıların Doğu'ya seyahatlerini daha da teşvik etti. Türkistan'a diplomatlar, tüccarlar, maceracılar ve gezgin keşifler akın etti. Bu gelenler Asya'da kendi pratik ve misyoner hedeflerinin peşindeydi. Doğu'ya dair bilgilerin toplanması ve araştırma için gerekli ön koşulların oluşturulması 15. yüzyıla kadar devam etti. O döneme dayanan yazmaların birçoğunda bilgi eksiklikleri ve yanlışlıklar vardı. Doğu dillerindeki orijinal kaynaklar; bilgilerin çoğu Süryani, Bizans ve Eski Ermeni edebiyatlarında bulunmaktaydı. Kervanlarla gelip gidenler Doğu ile Batı arasında adeta aracı gibiydiler. Avrupalılar gezginler aracılığıyla biriktirdikleri bilgileri özetlemeye başladılar. Doğu'ya ve Asya'ya dair bilgi için çeşitli yazılarda ve türlerde doğrudan gözlemler ve araştırmalar, örneğin seyahat notları, seyahat planları, günlükler, yol romanları, kronikler, haclı seferi projeleri, misyonerlerin ve hacıların eserleri ilk akla gelenlerdi. 13. yüzyılın sonlarında Marco Polo, on yedi yılını şarkta geçirmişti. Çin'i gezdi ve Asya'nın birçok bölgesini ziyaret etti. Yaşadığı deneyimleri seyahat yazılarında anlattı (Popova 2008: 12).

Orta Asya üzerinde Çin ile teması ilk Ruslar kurdu. [Türkistan'ı iki ülke topraklarına kattıkları zaman komşu oldular.] Bunun en eski kanıtı Karakurum'daki Rus varlığı tarihi açıdan 13. yüzyıldan kalmaz. Esasında aynı dönemde Rus mahkûmlar hizmet vermek üzere Moğolistan üzerinden Çin'e getirilmişti. Yuan Hanedanlığı Sarayı yapılırken burada (1271-1368) Rus muhafız alayında askerler de vardı. 16. yüzyılda Rusya'nın Türkistan ile ilgisi daha çok artmıştır. 1567'de Kaşgarya'ya Ivan Petrov aracılığıyla gönderilen Burnash Yamyshev zorlukla da olsa Çin'e de gitmişti. 17. yüzyılın başlarında Vasily Tyum başkanlığında diplomatik misyonlar düzenlenmişti. Devlet görevlilerinden (1615), Ivan Petlin (1618) ve Fyodor Baykov (1654) Batı Moğolistan üzerinden Çin'e gitmişlerdi. 1713'te Tobolsku tüccar F. Trushnikov, Koko Gölü'ne ulaşmış Nor ve Huang He'nin üst kısımlarını gezmişti. 18. yüzyılda Filipp Sergeevich Efremov (1750-1811) Kaşgar'ı ziyaret edip Doğu Türkistan ile ilgili anılarını kaydetmiştir. Nüfus ve nüfusa ilişkin bilgilerle birlikte Orta Asya'daki Kaşgar ve Yarkend şehirlerindeki ticaret hakkında da bilgiler vermiştir. Rusya'da Merkezi ve Orta Asya'ya ilişkin ilk kez bilimsel bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma seçkin Sinolog Nikita Yakovlevich Biçurin (1777-1853) tarafından başlatılmıştır. Peder Biçurin, Orta Asya üzerinden Çin'e itmiş 1807-21 tarihlerinde burada yaşamış ve Çince'yi tüm inceliklerine kadar öğrenmiştir. Çin'de kaldığı süre boyunca maddi zenginliğe de sahipti. O Rus kamuoyunun Türkistan, Moğolistan ve Çin hakkında bilinçlendirilmesi gerektiğine karar vermişti. Çin'e ulaşmadan önce Çin sınırındaki taşra bölgelerini de gezmişti. Günlüğünde şöyle yazmıştı: "Bu ülkeler Çin'le uzun süredir temaslarını sürdürdüğü ve Çin'e bilgi verdiği için konu olarak ilk olarak Tibet, Türkistan ve Moğolistan'ın ele alınması gerekiyordu. Hindistan'a, Orta Asya'ya ve Çin'e dair bilgi toplanmalıdır. Rusya, söz konusu ülkelerin coğrafi konumu ve siyasi yapısını inceleyerek işe başlamalıdır. Daha sonra şu şekilde devam etmek uygun görülmektedir; Çin'in bunlara ilişkin siyasi görüşleri araştırılıp açıklanmalıdır. İşte bu yüzden Çin ile ilgili anlatımımı yazmaya karar verdim" (Popova 2008: 13).

Asya'nın bilinmeyen dünyası hakkında Rusya'daki geniş okur kitlesi konuya yoğun ilgi göstermekteydi. Birçok kişi Türkistan coğrafyasının keşfedilmesinin ve haritalandırılmasının gerekli olduğuna inanıyordu. 1848'de Yüksek Mahkeme Danışmanlarından R. V. Golubkov, RGS'ye [Rus Coğrafya Cemiyeti] 2.350 ruble bağışladı. Rusya'da Karl Ritter'in temel eseri *The Science of the Earth* (Die Erdkunde) [Yeryüzünün Bilimi] yayımlanırken kitabın ekleri kısmına güncellenmiş ayrıntılı Asya haritaları da eklenmişti. Aslında Orta Asya coğrafyasının keşfedilmesi 19. yüzyılın başlarındaki gezi araştırmalarına dayanıyordu. Karl Ritter ve Alexander von Humboldt tarafından, saha çalışmalarından çok teorik kanıtlara dayanarak hazırlanan bu eserlerin kusurlarının olması gayet normaldi. Die Erdkunde'de bazı dağların boyutları abartılmıştı, yamaçlar ve platolar ile vadilerin birçoğunun lokalizasyonu hatalıydı. Karl Ritter'in eserinin 1856'dan 1879'a kadar P. R. Semyonov tarafından düzenlenen ve desteklenen beş ciltlik Rusça çevirisi, Rusya'daki Orta Asya coğrafyası ve haritacılığına bir ivme kazandırmıştı. Asya'nın kapsamlı bir haritasını çizmeye



yönelik ilk girişim 1850'de yapıldı. Aynı yıl Orta Asya'nın batı kısmı için Ya. V. Hanikov ve A. P. Bolotov bir harita yayınladı. 1851'de Ya. V. Khanykov, Issık Göl bölgesi hakkında bir haritayı tamamladı. 1856-57'de, tanınmış coğrafyacı Pyotr Petrovich Semyonov, Tiyan Şan'ın (1827-1914) zirvelerini ilk fetheden Avrupalı oldu. Onun keşifleri İç Asya'nın jeolojik yapısı kavramını kökten değiştirdi. P. R. Semyonov, Tiyan Şan dağlarındaki keşif gezilerine 1873'ten 1914'e kadar R. Coğrafya Cemiyeti adına başkanlık etti. Türkistan'a dair çok sayıda zorlu ve üretken keşif gezisine katıldı. Bu araştırmaların ilk sonuçları sadece coğrafi değil, aynı zamanda etnografik ve tarihi hedeflerin peşinde koşmak için yapılmıştı. Tarihi coğrafyayla ilgili konular Rus askeri kurumlarını da doğrudan ilgilendiriyordu. Coğrafi keşiflerin tarihi ve tarihi toponimi için birçok çağdaş bilim adamı üniversitelerde kurslar açmıştı. Tarihi coğrafya çalışmalarına somut bir katkı Çin ve Orta Asya, Sinolog'u Vasily Pavlovich Vasilyev (1818-1900) tarafından yapılmıştı. V. P. Vasilyev, Orta Asya nehirlerinin tek bir sistem olduğunu düşünmekteydi. Bu teorisini ispatlamak için neredeyse Türkistan'daki bütün nehirlerin krokilerini çıkarmıştı. Bu eko sistemin ise Sır Derya'ya ve onun kollarına bağlı olarak şekillendiğini düşünmekteydi. Ne yazık ki makalelerinin çoğu yayınlanmadan kaldı. "X. Yüzyıldan XII. Yüzyıla Kadar Doğu Orta Asya Tarihinin Ana Hatları" (1857), "Doğu'nun Yerleşik Alanlarının Bir Kaydı veya Eski Çin Türkistan'ı" ile "Kuldja Seyahatinden Notlar" hâlâ Rus arşivlerinin tozlu raflarında durmaktadır (Popova 2008: 14-16).

1845 yılında V. R. Vasilyev Xuan-zang tarafından yazılan "Da Tang Xi yu ji" çevirisini tamamladı. Ne yazık ki bu çalışma hiç gün yüzü görmedi. Metin, Rusya Bilimler Akademisi Arşivi'nin St. Petersburg Şubesi'ndeki V. R. Vasilyev dosyalarında korunmaktadır; toplam hacmi 334 fond olan 12 defter içerir. Raporlar ve yorumlar dışında haritalarla doludur. Orta Asya'ya ilişkin daha sonraki araştırmalar, Rusça yazılmış eserler dâhil Fransızcaya çevrilmiştir. S. Julien (1799-1873), Vasilyev'in çevirisini notlandırarak Fransızcaya tercüme etmiştir. Tanınmış bir isim olan Ivan Pavlovich Minayev, Indolog (1840-1890), Rusya ve Hindistan arasındaki ülkeleri anlatan bir kitap yazmıştır. 1880'lerde Marco Polo'nun Seyahatlerini akademik olarak Rusçaya çevirisini yapmıştır. V. V. Barthold tarafından revize edilen çevirisi onun ölümünden sonra basılabilmektedir. Kazak Şokan Velihanov (1835 -1865), Orta Asya araştırmalarına yoğun olarak katılan bir askeri şarkiyatçı/bilim adamıdır. Orta Asya'ya bir dizi sefer yapmış Çin ve Rusya'nın Doğu araştırmalarına önemli katkılarda bulunmuştur. 1856'da Batı Çin'e ve Kuldja'ya gitmiştir. Ekim 1858 ile Mart 1859 arasında Müslüman bir tüccar kılığında girerek Tiyan Şan'ı geçmiş ve Kâşgar'da kalmıştır. Bol miktarda tarihî ve sayısal malzeme biriktirmenin yanı sıra, eski Budist anıtlarının kaydını da yapmıştır. Yolculuğunun sonuçlarına dayanarak iki kapsamlı makale yazmıştır: "Çin İmparatorluğunun Batı Bölgeleri Üzerine" ile "Kuldja ve Chuguchak"ta Ticaret Üzerine". Bu iki yazı ancak 1962'de yayımlanabilmektedir. Şokan Velihanov, ziyaret ettiği ülkelerin tarihi, folkloru, edebiyatları ve dinleriyle de ilgilenmiştir. Kuça yakınlarındaki gezdiği bir bölgeyi anlatırken şunları söylemiştir:

“Buralarda çok sayıda mağara var. Işıkları toplayan dağlar hemen yakınımda görülüyor. Bir Mağarada ise çok sayıda oyulmuş Budist idolleri var. Tang dönemine kadar giden hayaletler sanki buradalar.” (Popova 2008: 17).

19. yüzyılın ikinci yarısında, N. Ya. Bichurin’in çalışmaları A. von Humboldt, J.-P. Abel-Re’mus, S. Julien gibi pek çok kişiye ilham kaynağı olmuştur. Bu asırda Uzak ve Orta Asya’nın tarihi, tarihî coğrafyası ve etnografyası hakkında pek çok yayın yapılmıştır. Doğu veya Çin Türkistanı, Vasily Vasilyevich Grigoryev’in tarihi olarak özeti (1818-1881) iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. 1869 ve 1873’te Karl Ritter’in Yeryüzü Bilimi’ne ek olarak güncellemeler yapılmıştır. Ritter’in eseri yalnızca Avrupalı bilim adamlarının araştırmalarına dayanmıyordu. Aynı zamanda antik, Arap ve Fars kaynaklarından da yararlanıyordu. Emil Vasilyevich Bretschneider (1833-1901) onun “Tarihsel Coğrafya”sını 1876 ve 1888’de tekrar bastırmişti. Orta Asya, Rusya ordusunun önemli bir hedefiydi ve siyasi çıkarları vardı. 19. yüzyılın ortalarından itibaren devasa Avrasya alanı iki ülke arasındaki rekabete sahne oldu. Türkistan üzerinde kontrol sahibi olmayı amaçlayan Rus ve İngiliz imparatorlukları yeni pazarlar ve hammadde kaynakları arıyordu. Türkistan onlar için biçilmiş kaftan gibiydi. Üstelik Çin ve Afganistan da “Büyük Oyun”un taraftarlarıydı. O zamanlar sınırlar net bir şekilde çizilmemişti. Bölgeyi küçük parçalara ayırarak bu güçler nüfuz alanlarını çözmeye ve genişletmeye çalışıyorlardı. Jeopolitik düzeyde yeni coğrafi sınırları oluşturmak gibi bir sorunları vardı. Coğrafi faktör çok önemliydi çünkü gelecekteki sınırların belirli doğal hatlarla uygun bir şekilde sabitlenmesi gerektiği gayet açıktı. Bu nedenle Rusya hükümeti ve Genelkurmay Başkanlığı harekete geçti. 19. yüzyılın ortalarından itibaren tüm Türkistan’a düzenli olarak seferler başlattı. Bu keşifler Moğolistan’dan Japonya kıyılarına dek uzanmıştı. Çin ve Orta Doğu [Osmanlı-İran] bölgelerini de inceliyorlardı. Rusya’nın Asya bölgesindeki başarılı politikasından yola çıkarak, bu politikaları Şarkiyat bilimi altında sistematik olarak yürütmeye karar verdiler (Popova 2008: 18).

Aleksei Nikolayevich Kuropatkin (1848-1925) başkanlığındaki 1877 misyonu aynı programın parçasıydı. 1883’ten bu yana Rusya İmparatorluğu’nun parçası olan Fergana ve Semirechensk Bölgeleri ile Çin sınırı arasında belirsizlikler vardı. Çinli temsilciler ve Rus yönetimi her seferinde sınırı denetleyecek üç yıllık bir anlaşma yapmıştı. Rusya İmparatorluğu’na katılan yeni bölgelerin topografik sınırları da çiziliyordu. Bu sınır ve teftiş gezilerinden ilki 1885’te Teğmen Bronislaw Ludwigovich Grabczewski’ye (1855-1905) emanet edilmişti. Bronislaw’ın görevi her ne kadar devlete acil raporları sağlamak olsa da Kâşgar’daki silahlı kuvvetler ve askerî tahkimatlar hakkında da ayrıntılı bilgiler veriliyordu. Ayrıntılı rota araştırmasını ve birkaç bölgenin haritalarını Rus İmparatorluğu Topografya Cemiyeti yetkilileri de çıkarıyordu. Sonraki yıllarda birçok gezgin tarafından da kartografik çizimler yapılıyordu. Keşif gezileri arttıkça bölge daha iyi tanınıyordu. Popova’nın tespitince 19. yy sonu ve 20. yy başında Türkistan’la ilgili şu seferler yapılmıştı: Nikolai Nikolayevich Obruchev (1830-1904) [Asya’ya İlişkin Coğrafi, Topografik ve

İstatistiksel Malzeme Koleksiyonları], Nikolai Mikhailovich Przhevalsky (1839-1888), 1879'da botanikçi Arnold Eduardovich Regel, Kuldja ve Turfan'ı ziyaret etti, 1876'da Türkistan bölgesine yaptığı sefer, [S. F. Oldenburg, Regel'den şu sözlerle bahsetti: Doğu Türkistan'ın eski eserlerini fark eden ilk Rus], I. R. Minayev ve N. M. Przhevalsky Türkistan ile ilgili ayrıntılı raporlar hazırlamıştı, Przhevalsky'nin öğrencileri ve takipçileri olan; Mikhail Vasilyevich Pevtsov (1843-1902), Vsevolod Ivanovich Roborovsky (1856-1910), Grigory Nikolayevich Potanin (1835-1920), Pyotr Kuzmich Kozlov (1863-1935) ve Grigory Efimovich Grumm-Grzhimaylo (1860-1936) yine benzer işleri yapmışlardır (Popova 2008: 22).

M.V. Pevtsov'un 1889-90'daki Tibet seferi Przhevalsky'nin trajik bir şekilde sona eren yolculuğunun planı, Güney Türkistan'ın ilk gerçek haritasının çizilmesinde en başta vesile oldu. Doğu-Batı Türkistan tarihine ilişkin mevcut tüm kaynaklar "N. Ya. Bichurin, Karl Ritter, Ch. Valikhanov, R. B. Shaw, T. D. Forsyth, H. W. Bellew, A. N. Kuropatkin, N. M. Przhevalsky, B. L. Grabczewski, N. L. Zeland ve N. F. Petrovsky, E. V. Bretschneider, V. P. Vasilyev, M. V. Pevtsov vb. tarafından yapılan seyahatler ve seferler sonucunda oluşturulmuştu. Türkistan seferlerine 1880-1917 arasında katılanlar içinde; N. F. Petrovsk, Aleksandr Ivanovich Kokhanovsky, Vladimir Vasilyevich Dolbezhev, Boris Vasilyevich, Aleksei Alekseyevich D'yakov, Ivan Petrovich Lavrov, Yakov Yakovlevich Lutsch, Nikolai Nikolayevich Krotkov, Sergei Vasilyevich Sokov, Sergei Aleksandrovich Kolokolov, Nikolai Fyodorovich Petrovsky vb. diplomatları da zikredebilir. 1893-95 seferinin asıl amacı V. A. Roborovsky ve P. K. Kozlov tarafından Turfan vadisinin güneyindeki Tarım havzasının ve çöküntüsünün bilimsel incelenmesidir. 1889'da G. E. Grumm-Grzhimaylo Doğu Türkistan'ın yerel bölgelerini ziyaret ederken Assashar harabelerinin ayrıntılı bir tanımını hazırladı. Buradaki bir dizi antik Budist anıttan da bahsetti. G. N. Potanin, Orta Asya ve özellikle Moğolistan'ın incelenmesine büyük katkı sağladı. O 1876-77 ve 1879-80'de Moğolistan ve Tuva'ya, Kuzey'de ise 1884-86'da Çin, Doğu Tibet ve Orta Moğolistan ve 1892-93 ve 1899'da Büyük Khingan'a gitti. Ruslar Batı Türkistan dışında Doğu Türkistan'ı da ayrıntılı incelemişlerdir. Doğu Türkistan'da Kaşgar, Yarkent, Gulca, Urimçi, Turfan, Kumul, Aksu, Hoten, Beşbalık, Sayram vb. ayrıntılı bilgilerini içeren raporlar hazırlamışlardı. Batı Türkistan'ı ise artık avuçlarının içini bilecek gibi tanyorlardı (Popova 2008: 25-39).

## SONUÇ

Türkistan'ın parçalanmasına Rusya ya da Batı'dan hiçbir sonuç çıkmamasına rağmen o dönemde tarih-arkeolojik-etnografik [oryantalist] keşifler yayımlandığında, bilim adamları yakın temas hâlinde çalışmaya çabalamışlardı. Rus bilim adamlarının Güney Kuzey, Doğu-Batı ve Orta Asya'nın geniş bölgelerindeki geniş çaplı araştırmaları, dünya bilimine bugün de geçerliliğini koruyan çok önemli katkılar sağlamıştır. Rus seferleri sayesinde bilimsel materyal miktarında geniş bir yelpazedeki

önemli tarihi, arkeolojik ve dilsel disiplinler için yeni referans noktaları sağlanmıştır. Rusya kendi doğusu olarak gördüğü Türkistan'ı şarkiyatçı bir yaklaşımla [Akademik, misyoner-dini, askeri] şarkılaştırmayı başarmıştır. Avrupa'da doğulu kabul edilen Ruslar, Türkistan'da adeta sömürgeci bir Avrupalı (Efendi) gibi olmuşlardır. Türkistan halkları ve kültürleri bir "Rusifikatsiya" (Ruslaştırma) siyasetine tabi tutulmuşlardır.

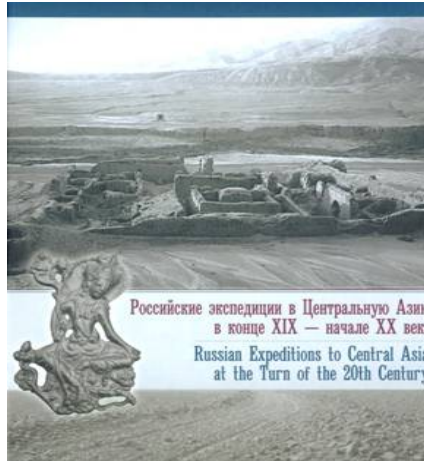
Avrupalı-Batılılar nasıl sömürgeleştirdikleri halkları modernleştiriyorsa Ruslar da Orta Asya'yı kendi yöntemleriyle cebren dahi olsa öyle Batılılaştırmışlardır. Sosyolojik manada Türkistan halkları ve kültürleri bir alinasyon (yabancılaştırma) ve asimilasyon sürecine tabi tutulmuşlardır. Rusya'nın Avrupa ile Asya arasındaki coğrafi ve siyasi konumu hem Ruslar hem de Rusya'daki etnik azınlıklar için Oryantalizmi (ve Batıcılığı) ulusal kimlik ve ulusal çıkarlarla ilgili her türlü tartışmada önemli bir konu hâline getirmiştir. Oryentalist Akademik kurumlarda çalışan bilim adamlarının eserlerinde, idarecilerin, subayların, Ortodoks misyoner oryantalistlerin yazılarında ve hatta bizzat Müslümanların yazılarında "ötekileştirme" biçimlerine rastlanmaktadır. Popova'nın çalışması Rusların bölgeyi nasıl tahakküm altına aldıklarını göstermektedir.

## KAYNAKÇA

- ABASHİN, S. N., ARAPOV, D. Yu. & BEKMAKHANOVA N. E. (2008). *Tsentrāl'naya Aziya v Sostave Rossiyskoy İmperii*. Moskva: Novoye Literaturnoye Obozreniye.
- AHMETBEYOĞLU, A. (2020). "Eski Türklerde Kut ve Töre Bağlamında Hükümlerliliğin Hudutları". *Tarih Dergisi*, Vol.71: 29-50.
- ALLWORTH, E. (1994). *Central Asia, 130 Years of Russian Dominance: A Historical Overview*. Durham, North Carolina: Duke University Press.
- BROWER, D. (2012). *Turkestan and the Fate of the Russian Empire*. London: Routledge.
- ÇAPRAZ, H. (2011). "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 24: 51-78.
- FORBES, A. D. W. (1986). *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A Political History of Republican Sinkiang 1911-1949*. London: CUP Archive.
- İŞYAR, Ö. G. (2008). "Avrasya'da Devletlerin Şekilleniş, Yükseliş ve Düşüş Süreçleri: Türk ve Rus Örnekler". *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Vol. 06: 87-114.
- JOHNSON, R. (2006). *Spying for Empire: The Great Game in Central and South Asia, 1757-1947*. London: Greenhill Books/ Lionel Leventhal.
- KARAZEYBEK, M. (2022). "Yeni Bir Toplumun İnşasında Tarih Bilincinin Önemi ve Osmanlı Arşivlerinin Özbekistan Tarih Araştırmaları İçin Kıymeti". *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. Vol. 2 (Special Issue 23): 385-395.
- MALİKOV, A. M. (2014). "The Russian Conquest of the Bukharan Emirate: Military and Diplomatic Aspects". *Central Asian Survey*, Vol. 33, Issue 2: 180-198.
- POPOVA, I. F. (2008). "Rossiyskiye ekspeditsii v Tsentrāl'nuyu Aziyu na rubezhe XIX-XX vekov". *Rossiyskiye Ekspeditsii v Tsentrāl'nuyu Aziyu v kontse XIX - nachale XX veka. Sbornik Statey*. Pod Red. I. F. Popovoy. SPb.: İzdatel'stvo «Slaviya», 11-39.

- POPOVA, I. F. (2008). *Rossiyskiye Ekspeditsii v Tsentral'nuyu Aziyu v kontse XIX - nachale XX veka. Sbornik Statey*. Pod Red. I. F. Popovoy. SPb.: İzdatel'stvo «Slaviya».
- SAİD, E. W. (1978). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- SANDERS, T. (2015). *Historiography of Imperial Russia: The Profession and Writing of History in a Multinational State*. London: Routledge.
- ŞİMŞEK, C. (2016). "Sibirya'nın Rusya Tarafından Ele Geçirilme Süreci". *Vestnik Bishkekского Gumanitarnogo Universiteta*. Vol. 3- (4): 243-247.
- VASİL'YEV, D. V. (2017). "K istorii Obrazovaniya Turkestanskogo General-Gubernatorstva (1864-1867 gg.)". *Voyenno-İstoricheskiy Zhurnal*, № (11): 75-81.
- SCHİMMELPENNİNCK, van der O. D. (2010). "Introduction: What is Russian Orientalism?" *Russian Orientalism: Asia in the Russian Mind from Peter the Great to the Emigration*. New Haven: CT. Press, 1-11.

## EKLER



"Российские экспедиции в Центральную Азию в конце XIX - начале XX века"  
kitabının kapak sayfası, <http://www.orientalstudies.ru> E. T. (08.09.2023).



Irina Fedorovna Popova, alışma odasında "St. Petersburg Devlet Üniversitesi IVR RAS", <http://www.spbu.ru> E. T. (08.09.2023).



Türkistan'a ilk keşif gezilerini düzenleyenlerden N. Ya. Biçurin, Popova'nın Kitabı  
(13)



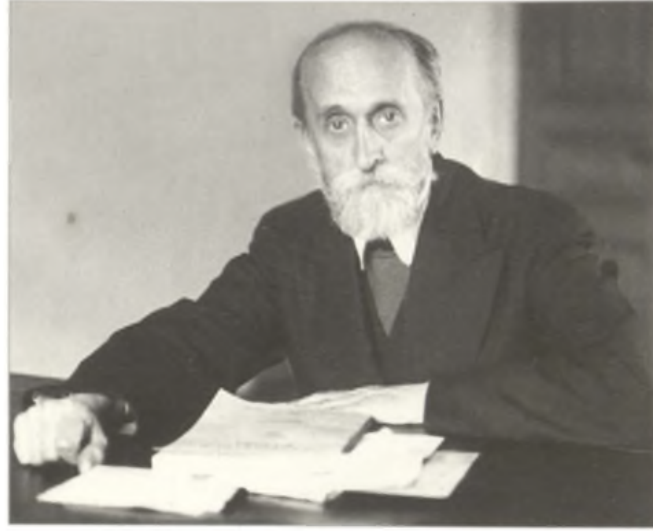
Türkistan bilimsel seferleri düzenleyen V. P Vasilyev, Popova'nın Kitabı (16)



Rus Coğrafya Cemiyeti'nin en önemli üyelerinden biri olan Ivan Pavlovich Minayev,  
Popova'nın Kitabı (17)



nl Rus Şarkiyatçı Vasily Vasilyevich Grigoryev, Popova'nın Kitabı (18)



Rus Oryantalist Sergey Fyodorovich Oldenburg, Popova'nın Kitabı (21)





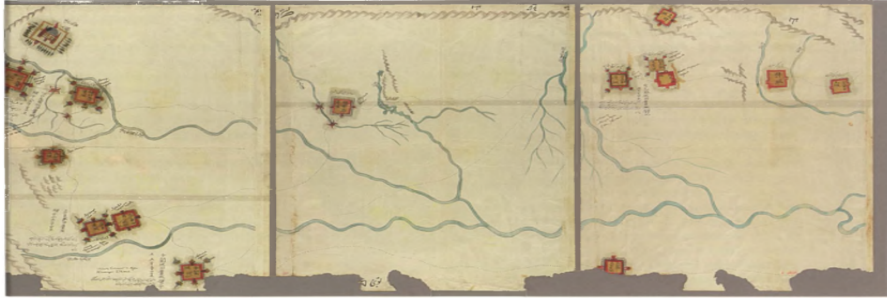
Rus gezgin, tümgeneral, Orta ve Orta Asya kaşifi Mikhail Vasilyevich Pevtsov, Popova'nın Kitabı (22)



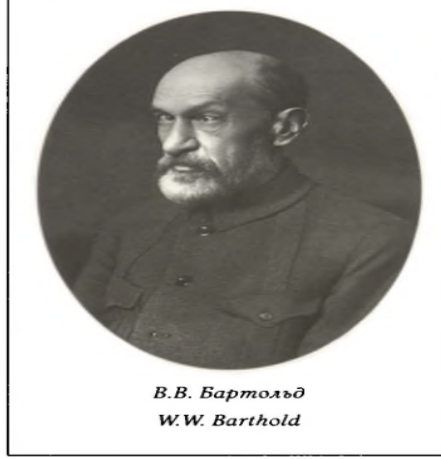
P. K. Kozlov, N. M. Przhevalsky, V. I. Roborovsky 1882 seferine katılanlarla birlikte. Rus Coğrafya Cemiyeti Üyeleri, Popova'nın Kitabı (23)



Rus diplomat, arkeolog, tarihçi, oryantalist ve Orta Asya kaşifi Nikolai Fedorovich Petrovsky, Popova'nın Kitabı (25)



1890'da Petrovsky tarafından hazırlanan *Doğu Türkistan* Haritası, Popova'nın Kitabı (26)



Türkistan'a bilimsel seferler düzenleyen bir başka şarkiyatçı; V. V. Barthold,  
Popova'nın Kitabı (30)



Vasily Vereshchagin'in "Semerkand'ın Savunması" isimli Türkistan'daki Rus işgalini anlatan tablosu. Tarihi şehre nasıl zarar verildiği bu resimde net bir şekilde gözükmektedir.

<https://histrf.ru/> Eriřim Tarihi (08.09.2023).